

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLTERE VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PROPAGANDA FAALİYETLERİ: KURMACA DIŞI METİNLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Burak YİĞİT¹

(Bozok Üniversitesi, Türkiye)

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli ve şiddetli muharebeleri Avrupa cephelerinde yaşandığından savaş öncelikle Avrupa'ya ait bir uluslararası olgu olarak kabul edilmiş, neticesinde Osmanlı devleti gibi daha az önemli tarafların savaşa ait deneyimleri edebi ve akademik çevrede nispeten daha sınırlı bir ilgiye mazhar olmuştur. Tüm batılılaşma çabalarına rağmen, dilsel, dinsel ve kültürel temellerinin de etkisiyle Osmanlı batılı olmayan şarka ait bir İslami imparatorluk olarak görülmüş ve Batı karşılaştırmalı edebiyat, tarih ve kültür incelemeleri üçgeninin dışında bırakılmıştır. Yine Osmanlı-Türk tarihinde, Türkiye'nin ulus-devlet yapısının ve milli kültür-edebiyat anlayışının, Kurtuluş savaşı ve Cumhuriyet sonrası dönemde şekillendiği yönündeki baskın yaklaşım, Birinci Dünya Savaşı'nı belirleyici olmaktan ziyade tarihte bir ayırtı olarak görmüştür. Birinci Dünya Savaşı, bununla beraber, etkisi altına aldığı ve şekillendirdiği coğrafya neticesinde yarattığı siyasi ve toplumsal oluşumlar, milyonlarca ifade edilen kayıplar ve yarattığı psikolojik savaş ve propaganda savaşı gibi kavramlarla tarihte yerini almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda, son üç yüzyıldır kaybettiği savaşlar sebebiyle ciddi toprak ve nüfus kaybı yaşamış ve yorgun düşmüş Osmanlı'nın dört büyük cephede işgallere karşı verdiği mücadele söz konusudur. İngiltere'de ise durum farklıdır. İngilizler, gerçekte doğrudan tehdit altında olmayan imparatorluklarının fiziksel sınırları içerisinde olmayan coğrafyalarda gösterdiği varlığı koruma çabası içerisinde oldukları. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı Türk ve İngiliz taraflarında çok farklı boyutlarda algılanmıştır. Savaşta, sömürgeci bir politika izleyen, sanayileşmiş İngiltere, ulusal tarih ve edebiyat geleneğini yaşattığı çok geniş bir yayın ağı ve yüzde yüzlere varan okuma oranı ile geçmişten devraldığı ulusal kültürünü ve emperyal milliyetçilik anlayışını sistemli bir propaganda aracı olarak kullanmayı başarabilmiştir. Diğer taraftan, sanayileşmemiş, ekonomisi zayıf, çok kültürlü, çok dilli ve çok toplumlu Osmanlı İmparatorluğu, savaşta propaganda üretiminde, nicelik ve nitelik bakımından Batıyla kıyaslanamayacak ölçüde geri kalmış ve başarısız olmuştur. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik yetersizlikler ve çok düşük okuma oranı gibi sebepler

¹ Bozok Üniversitesi Rektörlük Öğretim Elemanı, Yozgat-Türkiye burak.yigit@bozok.edu.tr

beraberinde, savaş sırasında edebi üretime temel teşkil edecek sistematik bir siyaset izlenememesi, uygun siyasi kadro ve yönetimlerin mevcut olmaması gerçeğine dayandırılabilir.

Savaş, iki ulusun içerisindeki çeşitli grupları farklı şekillerde etkilemiş, bu grupların farklı tutumlar geliştirmelerine sebep olmuştur. Cephede savaşan askerler kadar cephe gerisinde jurnal, propaganda ve edebiyatla uğraşan kişiler de kalemleriyle savaşa dâhil olmuş, eserlerinde savaşın kahramanlık tarafını ve ulusal kimliği yücelten temalar işlemiştir. Bu çalışmada, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğunda, 1914-1918 yılları arası, cephede varlık göstermiş, göstermemiş veya cephe gerisinde mücadele etmiş yazarların eserlerine yer verilmiştir. Çalışmada yazarların, bizzat devlet tarafından yönlendirilerek ve/ya kendi iradeleriyle ya da bir takım politik ve sosyo-ekonomik güçlerin, fikirlerin ve inançların etkisiyle, savaş propagandası yapmak ve/ya savaş üzerinden milli bir duruş ortaya koymak amacıyla ürettikleri kurmaca dışı metinler incelenmeye çalışılmıştır.

1. İngiltere’de Propaganda Faaliyetleri

1.1. Savaş Öncesi İngiltere’deki Durum

Vincent Sherry, 1914 Avrupa’sını siyasi ve etnik açıdan çok renkli ve farklı; kültürel açıdansa bir ölçüde de olsa bütünleşmiş olarak tanımlar ve belirli değerler altında birleşen bu kültürel yapının çökmesinin trajediden daha vahim sonuçlara neden olabileceğini vurgular.² Nitekim 20. Yüzyıl Avrupa’sı, 19. Yüzyılın sonlarında oluşmaya/dönüşmeye başlayan Almanya ve İtalya gibi ulus-devletlerin güçlenmeye başladığı ve geleneksel İngiltere ve Fransa hegemonyasına meydan okuduğu dönem olacak ve olanca hızıyla güçlenen milliyetçilik olgusuyla, Avrupa Devletlerin kendi aralarında toprak, askeri ve ekonomik güç için rekabet etmeye başlamasına şahit olacaktır. Ulusalcılık hareketleri daha da güç kazanacak, oluşan bu ulus devletlerinin, hammadde kaynakları bulmak ve üretimleri için pazarlarını genişletmek için sömürgecilik kisvesi altında giriştikleri mücadele, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçen kötü bir miras olacaktır. Bu dönemde, İngiltere ve Almanya Avrupa Devletlerinin kutup başlarını oluşturacak, özellikle Alman Kayzerinin Boer Savaşı’nda Transvaal Hükümetini İngilizlere karşı desteklemesi iki ülkenin ilişkilerini iyice gergin ve savaş öncesi yapılan müttefiklik anlaşmaları uluslararası ilişkileri iyice gerginleştirecektir. Şüphesiz tüm bu yaşanan olaylar ve hissedilen gergin hava, edebiyata ve yazın hayatına da yansıtacaktır. 1912’de *Büyük Britanya ve Gelecek Savaş* başlıklı makalesinde Conan Doyle olası bir savaşın hazırlıklarını savunacak, *Tehlike* adlı kısa hikâyesinde savaşta olası bir denizaltı saldırısı

² *The Cambridge Companion to Literature of the First World War* Der. Vincent Sherry, New York: Cambridge University Press, 2005, s. 5

orkusunu işleyecektir. Yine H.G. Wells, “*Dünyalar Savaşı* (1898) adlı kurmacasında zehirli gaz silahlarının yaratacağı yıkımı, *Bir Armageddon Rüyası* (1911) adlı kitabında cephe savaşı yanında hava saldırılarının da olacağını konu edecektir. *Serbest Bırakılan Dünya: Bir İnsanlık Hikâyesi* (1914) adlı eserinde ise İngiltere ve Fransa'nın ittifak kuvvetlerine karşı savaşması ve atom bombalarının kullanılması olasılığından bahsedecektir. Tüm bu örnekler halkı psikolojik olarak gelecek büyük savaşa hazırlayacaktır. Başka bir ifadeyle savaş esnasında ortaya çıkacak propaganda yazılarında bütünüyle ve her yönüyle işlenecek savaş, öncesin de verilen bu eserlerin de teması olmuş, halkı savaş gerçekliğine hazırlamış dolayısıyla da propaganda çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Propaganda ise, ulusal kimliği oluşmuş ve emperyal yapısını korumaya çalışan İngiltere'de Kilise, Siyasi Partiler ve Sivil Toplum örgütlerince hali hazırda kullanılan bir mekanizma halini almış, Savaş zamanında, Hükümet, yeni bir propaganda mekanizması oluşturmak için uğraşmamış, yazılı basın, afişler ve pankartlar aracılığıyla yapılan bu propaganda faaliyetlerini sadece denetimi altına almıştır. Diğer taraftan, yazarlar, eserlerinde savaş imgesini yaratırlarken çok zorlanmamışlar, Emperyal İngiliz İdeolojisi, Fransız kültürüne duyulan hayranlık ve Almanlara duyulan nefret, söylentiler ve suç raporlarıyla birleşerek ana temaları oluşturmuştur.

1.2. Charles F. G. Masterman'ın Propaganda Ordusu

İngiltere, ülkesinin içinde ve dışında yürüttüğü tüm propaganda faaliyetlerinde önceliği elinde tutmayı başarabilmiş, verdiği savaşın haklılığına kendi halkını inandırmak ve savaşın en başında tarafsızlığını açıklayan Amerika Birleşik Devletleri'ni itilaf devletleri safına çekmek için sistemli propaganda faaliyetleri yürütmüştür. İngiliz Hükümeti bu amaç için, Charles. F. G. Masterman adlı bir gazeteci başkanlığında Wellington House adı altında gizli bir Savaş Propagandası Bürosu kurmuştur. Masterman, yazarları savaşa destek vermeye çağırmış, G. Bernard Shaw, Bertrand Russell gibi bir kaç yazarın dışında bütün yazarlar³ bu çabaya sorgulamadan dâhil olmuşlardır. Alman militaristlerin yazıları ve Almanya'nın Belçika'yı işgali ilk İngiliz propaganda yazılarının kaleme alınmasına yol açmış, iddia edilen Alman savaş suçları üzerine yazılan *Bryce Raporu*⁴ sonrasında yazılan propaganda risaleleri ve kitaplarının başlıca kaynağını oluşturmuştur. Yönetimin cephelere yazarlar ve gazetecileri sokmaması, haber ve propaganda malzemesi kıtlığına yol açınca,

³ Masteman'ın 2 Eylül 1914'de yaptığı toplantıya 25 tane yazar katılmıştır. Bu çalışmada eserlerine de yer vereceğemiz; Arthur Conan Doyle, Arnold Bennett, John Masaeifield, Ford Madox Hueffer, G.K. Chesterton, Henry Newbolt, John Gaslworthy, Rudyard Kipling, Gilbert Parker ve H.G. Wells gibi yazarlar bulunmaktadır.

⁴ Bryce Raporu olarak da bilinen Viskon James Bryce Başkanlığında Alman Savaş Suçları Komitesi'nce hazırlanan rapor, Almanların Belçika işgalinde işledikleri iddia edilen içerdiği bilgilerin büyük bir çoğunluğu kanıtlanmamış ve birincil kaynaktan aktarılmamış savaş suçlarını içerir. Bu rapor 12 Mayıs 1915 tarihinde Wellington House tarafından yayımlanmıştır.

kontrollü olarak Wellington House yazarları cephelere gönderilmiş ve edindikleri deneyimlerini yazıya dökmeleri istenmiştir. Bu yazarlardan, Kipling, Bennett ve Conan Doyle raporlar ve sonrasında kısa hikâyeler yazmışlardır. Propaganda eserleri yazmak için görevlendirilenler arasında Buchan ve Masefield gibi asker olan yazarlarda olmuştur. İlk dönem üretilen propaganda, genel olarak, savaşın çıkmasında İngilizlerin hiçbir sorumluluğu olmadığına, Almanların acımasızlık ve vahşiliklerine, İtilaf güçlerinin erdemliliğine ve İngiltere'nin sonucu ne olursa olsun bu Alman vahşetine son vereceği konularına odaklanmıştır. Çok geçmeden ise, en büyük tarafsız güç olan Amerika Birleşik Devletleri yayınlanan yüzlerce bin kitap ve risalelerle, kendini tarafına çekmek isteyen İngiliz Propagandasının asıl hedefi haline gelmiştir. 1916 yılının sonlarına kadar İngiliz yazarların üretkenliği hat safhadadır. Sonrasında, savaşın maliyeti arttıkça ve ortaya çıkardığı yıkım giderek açığa çıktıkça bazı yazarlar başlarındaki liderleri ve yaratılan Alman vahşeti imgelemeyi sorgulamaya başlamış, H.G. Wells “*Mr. Britling Sonunu Görüyor*”, Arnold Bennett “*Güzel Bayan*”, John Galsworthy “*Aziz'in yolu*” ve Ford Madox Hueffer “*Zeplin Geceleri*” gibi yazarlar eserlerinde savaşa eleştirel yaklaşmış, yazdıkları kurgularda, yarattıkları karakterler ve olaylar üzerinden savaşla ilgili düşüncelerini yansıtmışlardır. 1916 Aralığında Asquith hükümeti düşünce Masterman'ın etkisi azalmış, Başbakan Lloyd'un Lord Beaverbrook başkanlığında kurduğu Bilgi edinme Bakanlığı altında propaganda araçlarının ağırlığı risaleler ve kitaplardan alınıp, gazetelere ve filmlere verilmiştir.

1.3. Kurmaca Dışı Metinler

1.3.1. Sözcüklerin Savaşı

Gizli *Wellington House Edebiyatı Çizelgesi*⁵ içerisinde, tamamı propaganda amacı ile yazılmış eserler; yazarların, tarafsız milletleri ikna etmek, halkı savaşın erdemine inandırmak, orduya katılımı teşvik etmek, Almanları savaşın sorumlusu, cani kişiler olarak göstermek amacıyla yazdıklarını göstermektedir. Propaganda yazarları, ayrıca, savaşın, sınıf ayrımı ve sosyo-ekonomik eşitsizliğe son vereceği düşüncesi gibi ahlaki konuları işlemiş, orduya katılım kanunla zorunlu hale gelince de, bu görevin ne kadar elzem ve ahlaki bir sorumluluk olduğunu eserlerinde yansıtmışlardır. Şeref, ülkesi için fedakârlık, vatanseverlik temalarını sıkıca işlediği *Savaşa!* adlı risalesinde Conan Doyle şöyle der;

[N]e mutlu o adama, bu en büyük krizde, ülkesine sonuna dek hizmet etme düşüncesiyle ölebilecek ve yazık görevinde yan çizdiği ve ihtiyacı anında ülkesini başarısızlığa uğrattığı gerçeği düşüncesine dayanabilene... Ama Kork-

⁵ *Schedule of Wellington House Literature*, Son girdisi 26 Kasım 1918 tarihinde eklenmiş olup çoğunluğu risalelerden oluşan 1162 adet eser içermektedir.

mayın, Kılıcımız ne kırılacak, ne de bu durumu düzeltene dek elimizden düşecek.⁶

Propaganda faaliyetlerine katkıda bulunan diğer bir yazar, yazdığı risaleleri *Yeni Ordu*⁷ isimli bir kitapta toplayan Kipling'tir. Kipling, cephe ziyareti sırasında karşılaştığı tüm olumsuzlukları görmezden gelmiş, sonrasında militarist ve emperyal bir ideolojiyle yazdığı yazılarda, savaşı bir gerçeklikten çok bir idea olarak yansıtmıştır. Mayıs 1914'de yayımlanan *Bryce Raporu*, hemen sonrasında *Lusitania* isimli Birleşik Devletler bandıralı geminin, bir Alman deniz altısı tarafından batırması olayı ve daha sonra verilecek propaganda eserlerinde azize ilan edilmeye kadar varılan Hemşire *Edith Cavell*'in öldürülmesi olayı Masterman ekibi için kaçırılmaz istismar ve propaganda fırsatları sağlayacaktır. Bir diğer yazar Sir Gilbert Parker, kaleme aldığı *İngiltere'nin Neyi Var Böyle?* adlı risalesinde, Flanders muharebesi yenişememesini, askerlerin alkol problemi, zihinsel çıkmazları ve mühimmat kıtlığına bağlayarak vergilerin ikiye katlanması ve bütçe çıkmasını ister ve şöyle der;

... Avrupa Medeniyeti ve dünya medeniyetini Belçika'yı bir ceset mahzenine, mezbahaya çeviren Alman kültüründen kurtaracağız.⁸

Parker *Potadaki Dünya: Büyük Savaşın Temelleri Ve İdaresi* adındaki propaganda kitabında, *Bryce Raporu*'nu bütünüyle istismar ederek Almanlara şöyle saldırır:

[F]iziksel ve ahlaki özellikleri açısından... Çağımızın şafağında Teutoberger Ormanında can çekişen, zapt edilen Almanlar nasılsa, bugünkü Almanlarda öyle. Hala çoğu açıdan ilkel insanlar bunlar.⁹

Bir diğer yazar Anthony H. Hawkins, *Yeni (Alman) Ahit, Bazı Metinler Ve Bir Tefsir* adlı risalesinde Alman General Friedrich Von Bernhardt'nin¹⁰ fikirlerine saldırır ve onu alaycı bir tarzla eleştirir. Savaşa destek olan yazarların yanı sıra muhalif olanlarda vardır. Bunlardan biri olan Bernard Shaw; "İngiltere'nin öncelikli işi savaşta muharebe etmektir"¹¹ demiş ve *Savaşın Sağ Duyusu* adlı kitabında savaşı önlemediği için yöneticileri, aşırı milliyetçi ve emperyalist yazılarıyla savaşı körükledikleri için Kipling, Wells gibi yazarları eleştirmiş, propaganda yaparken gerçekleri gizlemeyerek daha akla yatkın

⁶ Doyle, Sir Arthur Conan, *To Arms!*, London: Hodder and Stoughton Publ. 1918, p.13

⁷ Kipling, Rudyard. *The New Army*, New York: Doubleday and Page Publ. 1914

⁸ Parker, Sir Gilbert. *What is the matter with England?*, London: Darling, 1915 s.10.

⁹ Parker, Sir Gilbert. *The World in the Crucible: An account of the Origins and Conduct of the Great War*, London: Murray, 1960 s.76.

¹⁰ *Almanya ve Gelecekteki Savaş* adlı kitabında, Bernhardt savaşın bir biyolojik ihtiyaç olduğunu ve doğanın kanunu esasına var olmak için mücadele etmek gerektiğine değinir.

¹¹ Aktaran Peter Buitenhuis, *The Great War of Words: Literature as Propaganda 1914-18 and After*, London: B.T.Batsford Ltd., 1989 s.32

şeyler yazmaları gerektiğini söylemiştir.¹² Gazeteci ve roman yazarı G.K.Ches-terton, *St. George* ve *Jan Dark* gibi Hıristiyan figürlerini Alman Hunlarına karşı savaştırdığı *Berlin'deki Barbarlık* ve *İngiltere'nin Suçları* adlarıyla iki risale yayınlamıştır. Bir diğer yazar, Fransız kökenli Hilaire Belloc'tur. Cephelere dair haftalık raporlar tutan ve savaşın başından beri barış müzakerelerine şiddetle karşı çıkan Belloc, haftalık raporlarını *Kara ve Su* adlı dergide yayınlamıştır.

Masterman'ın en verimli yazarlarından biri ise savaş esnasında üç yüzden fazla propaganda yazısı yazan Arnold Bennett'tir. Bennett, *Özgürlük: İngilizlerin Davasının Bir Demeci* adlı makalesinde, Emperyal Almanya'yı, Bismarck ve Bernhardi üzerinden eleştirirken şöyle der;

[A]lmanya, mide bulandırıcı ikiyüzlülüğü ile donattığı alaycı ve karşı konulmaz günahkârlığı ile bu büyük kavgayı başlattı.¹³

Bir diğer propaganda yazarı ise John Galsworthy'dir. Yazdığı makaleler Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanmış, sonrasında bu yazıları *Bir Deste*¹⁴ ve *Diğer Deste*¹⁵ adlı kitaplarda toplamıştır. Galsworthy, diğer propaganda yazarlarının aksine daha az abartılı bir dil kullanmış ve yazılarında insanların savaşın yıkıcı sonuçlarına ve yoksulluğa karşı verdiği mücadele gibi daha insani öğelere değinmiştir. Masterman tarafından propaganda eserleri yazması istenen bir diğer yazar ise Ford Madox Hueffer'dir. Yazdığı ilk kitap *Kan Onların Davası Olduğunda* 'da Alman dili, eğitim sistemi ve felsefesine saldırmış, ikinci kitabı *St. Dennis ve St. George* 'u da barış yanlısı fikirleri eleştirmek için ve Shaw'ın *Savaşın Sağ Duyusu* adlı eserine cevaben yazmış, kitapta Alman kültürü ve siyasetinin bozulmuşluğuna dem vururken Fransız kültürünü övmüştür. Barış anlılarına saldırılan bir diğer eser ise Gilbert Murray tarafından kaleme alınmış *Savaş Üzerine Düşünceler* adlı bir de makale içeren *İnanç, Savaş Ve Politika*'dır. Savaş Karşıtı yazılarını *Savaş Zamanı Adalet* adlı kitapta toplayan Bertrand Russell ve *Inter Arma* adlı kitabıyla, yazdığı propaganda makalelerini yayınlayan diğer bir savaş karşıtı Sir Edmund Gosse, militarist ve propagandacı edebiyatı, kana susamış bir imgelem yaratmakla suçlar.

1.3.2. Gizleyici Propaganda Faaliyetleri ve İmgelem

Savaş boyunca, bir taraftan uygulanan sıkı askeri sansür diğer taraftan, üniformalı üniformasız bütün yazarların, savaşı gerçek koşulları gizlemeye çalışarak imgeledikleri şekilde yansıtmaları savaşın kötü koşullarının

¹² Shaw, George Bernard. "Common Sense About the War." Encyclopædia Britannica. 2009. Encyclopædia Britannica Online. 19 May. 2009.

¹³ Bennett, Arnold. *Liberty: A Statement of the British Case*, London: Hodder and Stoughton, 1914, s. 28

¹⁴ Galsworthy, John. *A Sheaf*, der. William Heinemann, California: California University Press, 2007 (1916)

¹⁵ Galsworthy, John. *Another Sheaf*, Charleston, SC: Bibliobazaar Publ., 2008 (1916)

öğrenilmesine engel olmuştur. Gizlenen bu gerçeklerin, savaş sonrası yayınlanan yasaklı fotoğraflar, mektuplar, günlükler ve kurmaca eserler ortaya çıkarılmaya kadar öğrenilmesi mümkün olamayacaktır, 1915 baharına dek, basın tek haber kaynağı ordu tarafından yayımlanan düzenli raporlar olmuştur. Sonrasında, içerisinde Bennett, Kipling, Doyle, Belloc ve Galsworthy'nin de bulunduğu yazarlar sıkı denetim altında cephelere davet edilmiş ve deneyimlerini yazıya aktarmaları istenmiş, yazdıkları yazılar ise katı sansüre tabi tutulmuştur.

İlk olarak, cepheye üç haftalık ziyaretinden sonra Bennett, meşhur kitabı *Orası: Batı Cephesinden Savaş Manzaraları*'ni kaleme almıştır. Ypres mevzilerini gezmiş ve kitabında savaşın gidişatından ya da İngiliz kumandaların savaşta yaptıkları hatalarla verdikleri kayıplardan bahsetmek yerine, sadece Alman barbarlığı ve vahşetini işlemiş, cepheyi ve askerlerin durumunu gerçeklikten uzak bir şekilde yansıtmıştır.

Cephelere gezilerde bulunup propaganda yazan bir diğer yazar ise Kipling'tir. Kipling, Kuzey Cephesine gittikten sonra yazdığı makaleleri *Savaştaki Fransa* başlığı altında yayımlamış ve bu makalelerde sıklıkla basmakalıp bir Fransız Askeri imgelemine kullanmış ve aşağılık "Boche"¹⁶ imgelemine yaratmıştır. Flanders ve Fransa cephelerindeki Almanların yaptıkları eziyetleri not ettiğini söyleyen Kipling, Alman askerini şöyle tanımlamıştır;

[B]oche, onurlarıyla oynanmış, kötürüm edilmiş veya mermilere siper edilmiş kadınların erkeklerini öyle karşılamayı sevmez. Bu durum bu adamların kızgın veya öfkeli olduklarında değildir. Bunlar bu şekilde zaman kaybetmez, doğrudan öldürürler.¹⁷

Kipling, sonrasında İngiliz Donanması gemilerine ve İtalya Cephesine ziyaretlerde bulunmuş, Kraliyet Donanmasının Alman Filolarından üstünlüğünü vurguladığı *Donanmanın Kenarları* isimli kitabı ve İtalyanların azmi ve yeteneklerini konu aldığı *Dağlarda Savaş* adlı kitabı kaleme almıştır.

Savaş öncesi İngiliz askeri politikalarını eleştiren, ancak cepheleri ziyaret ettikten sonra savaş yanlısı kesilen bir diğer propaganda yazarı ise Sir Arthur Conan Doyle'dur. Savaş hakkındaki görüşlerini yansıttığı ve o dönemin sıkı sansür uygulamalarına tabi olmuş en önemli eseri, altı ciltlik *Askeriye Tarihi* kitabıdır. Kitapta düşmanın başarılı eylemleri göz ardı edilirken itilaf güçlerinin askeri başarılarına bolca yer verilmiştir. Doyle savaş yıllarında rapor yazarı ve vakanüvis olarak çalıştığından, Batı cephesinin İngiliz ve Fransız taraflarını ve İtalyan cephesini gezmiş ve tamamında itilaf kuvvetlerine övgüler düzdüğü *Üç Cephe Ziyaret ve Hatıralar ve Maceralar* isimli iki eser yayımlamıştır.

¹⁶ Savaş boyunca üretilen eserlerde Alman Soyu için kullanılan aşağılayıcı bir kelime. Almanlar için kullanılan benzer olumsuz imgeler çağrıştıran diğer bir kelime ise *Kraut*'dur.

¹⁷ Kipling, Rudyard. *France At War*, London: MacMillian Publishing, 1915, s. 24

Edebiyatı, klişeleşmiş bir dille kurmaca eserler vererek, gerçek olayları gizlemek için kullanan bir diğer yazar John Masefield'dir. Çanakkale cephesine bir ambulans seferi ile gelen Masefield sonrasında cepheyi anlattığı *Gelibolu*'yu kaleme almıştır. Kitapta, ne geçen muharebelerden ne de İngilizlerin yaptığı stratejik hatalardan bahsetmiş, aksine itilaf kuvvetlerinin başarısızlıklarının üstünü örtmeye çalışmıştır. Masefield kitabın ilk sayfalarında muharebeleri şöyle anlatır;

...Ne bir trajedi ne de bir hataydı, aksine çoğu kez imkânsızlığın başarıldığı ve çoğu kez zafere ucu ucuna yaklaşıldığı ama nihayetinde başarısız olan, ne silahların ne de silahları taşıyanların yapacağı bir şeyin kalmadığı inanılmaz bir insan çabasıydı.¹⁸

Savaşın gerçeklerinin bir o kadar çarpıtıldığı eserlerden biri de, John Buchan'ın yirmi dört bölümden oluşan *Savaşın Tarihi* adlı kitabıdır. Örneğin 1916 sonunda olan Somme Muharebesinde, gerçekte, Almanlar sadece 8.000 kayıp vermişken, İngilizlerin saldırı yapan 110.000 kişilik kuvvetinin 57.450'ü yaralanmış, 20.000'i ölmüştür. Muharebe sekize bir kayıp oranıyla Almanların lehine bir zafer olmuş, İngiliz tarihine ise kara bir gün olarak geçmiştir. Ama Buchan'a göre Alman kuvvetleri 3500 olan sayılarının 3000'ini kaybetmişler ve savaş İngilizlerin lehine sonuçlanmıştır. Savaş Dönemi İngiltere'sinde sivil ve üniformalı yazarlar, halkı ve tarafsız devletleri tesir altına almak için kaleme aldıkları yazılarında cepheleler üzerinde bir mit yaratmışlardır. Cephelelere gönderilen yazarlar, ziyaretleri sırasında karargâhlarda ağırlanmış ve savaşın kötü koşullarını görmelerine müsaade edilmemiştir. Neticesinde yazı olarak ortaya çıkamayan deneyim ve hali hazırda uygulanan katı sansür, gerçekdışı ve çoğunluğu kurmaca anlatılar ve raporların yazılmasına yol açmış ve İngiltere'nin uzun vadede savaş stratejisine uygun propaganda üretiminde bulunulmuştur.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Propaganda Faaliyetleri

2.1 Propaganda Eksikliğinin Toplumsal, Siyasal ve İdeolojik Sebepleri

Endüstrisi gelişmemiş, ticareti liman kentleri bölgeleriyle sınırlı, demiryolu ulaşımı ve iletişim imkânları kısıtlı Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde giderek dışa bağımlı hale gelmiştir. Çok uluslu bir yapı sergileyen devlette, nüfus yetersizliği, cephe ve cephe gerisinde nükseden salgın hastalıklar, yüksek ölüm oranı ve kıtlık gibi sorunlar vardır. Ayrıca bu imkânsızlıklar ülkede eğitim sisteminin gelişmesine engel olmuştur. Avrupa'dan çok geride olan yayıncılık ise kâğıtta dışa bağımlıdır. Yayınevleri başkent İstanbul'da sürdürdükleri faaliyetleri bakımından, içeriksel ve politik olarak milli değil kozmopolit bir yapı sergiler. Bunun yanında, Savaş döneminde uygulanan katı sansür, yazarları

¹⁸ Masefield, John. *Gallipoli*, London: Heinemann Publications, 1916, P.3

verimsizliğe düşürmüş, kamuoyunun bilgilendirilememesi, propaganda faaliyetlerinin yapılamaması ile sonuçlanmıştır. Yine II. Meşrutiyetin ilanından sonra sadece İstanbul'da 377'yi bulan gazete ve dergilerin sayısı, 1918 yılında 14'e düşmüştür.¹⁹ Osmanlı üzerindeki tek baskı kaynağı sansür olmamıştır. Savaş döneminde ortaya çıkan kâğıt kıtlığı ve Osmanlı'nın dışarıya bağımlı olması matbaaları sıkıntıya düşürmüş, bu durum hükümetin basının denetimini kolayca sağlamasına yol açmıştır.

İttihat ve Terakki Partisi liderlerinden, 1917'de başbakan olan ve sivil kanadı temsil eden Talat Paşa, askeri kanadı temsil eden Enver Paşa ve Suriye valisi Cemal Paşa arasındaki iktidar mücadelesi, kurumun tüm katmanlarına yayılmış ve hizipçiliğin baş göstermesine yol açmıştır. Ekonomik yoksunluklar beraberinde, İttihatçı yönetimin devlet ideolojisinde yarattığı çalkantılar ve ihtirasları savaşı akılcı algılayamamalarına sebep olmuş, Neticesinde cephede ve cephe gerisindeki halkın psikolojik durumlarını gözetecek kapsamlı ve sürekliliği olan uzun vadeli bir propaganda siyaseti oluşturulamamıştır. Propagandist girişimler hep günün koşullarına göre biçimlendirilmiştir. Örneğin, savaş öncesi ve savaşın ilk yıllarında devletin bekasını muhafaza etmek için yönetimde Osmanlıcılık ideolojisi hâkimken, sonrasında birbiri ardına, Arapların da desteğini almak için İslamcılık, Bolşevik devrimi sonrası Kafkaslara doğru ilerleyişle tekrar güç bulan Turancılık gibi politikalar benimsenmeye başlanmıştır.²⁰

Savaş dönemi Osmanlı edebi-kültürel durumunun 1914 öncesine dayanan ideolojik temellerine bakacak olursak, propaganda faaliyetlerinde, Balkan Savaşları mağlubiyetinden sonra Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık fikirlerinin zayıfladığını yerine Türkçülüğün güçlenmeye başladığını görürüz. 1912'de ivme kazanan Türkçü akım, Birinci Dünya Savaşının sonuna doğru sona ermiş, hesapta olmayan yenilgilerle ve merkeziyetçi bir otoritenin eksikliğiyle etkin bir propaganda düzeneği oluşturulamamıştır. Temmuz 1917'de İttihat ve Terakki hükümetinin kültürel ve edebi alandaki sesi Ziya Gökalp *Yeni Mecmua*'yı çıkarmaya başlamıştır. *Yeni Mecmua*'nın yayınlanmasıyla Türkçü hareket bir ölçü de ivme kazanmaya başlamıştır. Diğer taraftan, bu derginin yazarları, savaşın gidişatı yönünde halkı bilinçlendirmek ve uyandırmak amacıyla propaganda eserleri üretmek yerine, milli kimlik ve milli kültürü geliştirmeye yönelik yazılar ortaya koymuşlardır.

Eserlerinin edebi kaygı içerip içermediğine bakmaksızın, Yazar savaş döneminin o an ki koşulları içerisinde, henüz olmakta olan olaylar hakkında üretimde bulunurken, yazma anında (1914-1918) yansıttığı olayları ve fikirleri, önceki geçmişle (1914 öncesi) bağlantı kurarak, o geçmişin oluşturduğu konjonktür dâhilinde yorumlar ve yansıtır. Bu fikirden hareketle, Osmanlı İmparatorlu-

¹⁹ Koloğlu, Orhan. *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918: Zafer-i Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul: Boyut, 2000, s.59.

²⁰ Aktaran Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918, Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, A.g.e. 68

ğu'nda, yazarların fikren ve siyaseten dayanabilecekleri bir hegemonya veya üzerine sistemli bir propaganda inşa edilebilecek, geçmişten gelen, ulusal kültürü ve milli edebiyatı yoktur. Bu sebeple, bu dönemde üretilen eserler, İngiltere'deki gibi sistemli ve etkili propaganda içermemiş, ulusal bir benlik yaratma çabasından öte gidememiştir.

2.2. Savaş Öncesi Edebi Üretim

Balkan Savaşı sonrası yeni oluşmakta olan Türk Milliyetçiliği akımı, İttihat ve Terakki'nin desteğiyle yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu Türkçü ideolojiyle Balkan Savaşı mağlubiyetini sorgulayan bir *ifşaat edebiyatı*²¹ ortaya çıkmıştır. Dönemin söylemini yansıtan yazılardan biri Mayıs 1913'de *Türk Yurdu*'nda yayınlanan Halide Edip'in *Felaketlerden Sonra Milletler* başlıklı yazısıdır. Halide Edip bu yazısında, halkına tarih üzerinde düşünmeleri gerektiğini söyler ve tarihte yaşanmış olaylardan örnekler vererek Türklerin artık milli birliğe yönelmeleri gerektiğini söyler.²² O dönem bütün yayınların konusu Balkan hezimetidir. Örneğin Hükümetinde desteğiyle, Balkanlarda Türklere Yönelik mezalimle ilgili yayınlar yapılması için *Neşr-i Vesaik Cemiyeti* kurulmuştur. Ahmet Cevat, 1913'de bu yayınları derleyerek *Kırmızı Siyah Kitap* adıyla kitaplaştırmıştır.²³ Bu dönemdeki Türk Milliyetçiliğini en iyisi yansıyan kişi Ziya Gökalp ve onun şekillendirdiği "Turan" ve "Mefkûre" kavramlarıdır. Gökalp'in nitelediği Turan, somut değil, soyut bir ülke, bir ideal yani mefkûredir, Mefkûre ise tarihsel ve mantıksal dayanağı olan amaçlar bütünüdür. Gökalp'in 1913-1914 yılları arasında *Türk Yurdu*'nda yayınladığı makalelerinde tanımladığı mefkûrenin hedefi vatani milli düşünce ve birliğe götüreceği bir milliyetçilik anlayışıdır.²⁴ Birinci Dünya Savaşı'na girişin yol açacağı sıkıntılar sebebiyle, Milliyetçilik, İttihat ve Terakki yanlısı yayımcı Panturanist milliyetçilik ile önceliği Anadolu'ya veren savunmacı milliyetçilik arasında ayrışmaya gitmiştir. Savaşın ikinci yılından itibaren giderek şiddetlenen bu çatışma, Osmanlı savaş propagandası ve milli kimlik oluşumu yolunda ortaya çıkan fikirler ve eserlerin temelini oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun, biten Balkan Savaşı'nın ardından değerlendirmeler yapıp fikirler üretmesi ve halkı bu konuda eğitmesi nispeten daha kolay olmuştur.

²¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı çalışmasında, Balkan Harbinin Türk askeri ve toplumu üzerinde çok büyük bir etki bıraktığını ve mağlubetin sebeplerini araştıran, sorgulayan yüzlerce yazılar yazıldığından bahseder. Aktaran Köroğlu, A. g.e. s.120

²² Halide Edib, "Felaketlerden Sonra Milletler" *Türk yurdu* 40. Sayı, (29 Mayıs 1913) aktaran Köroğlu, A. g.e. s.127

²³ Karakışla, Yavuz Selim. "*Balkan Savaşı'nda Yayımlanmış Osmanlı Propaganda Kitabı Kırmızı Siyah Kitap.*" *Toplumsal Tarih* 104 (Ağustos 2002), s 60-63.

²⁴ Bu makaleler sırasıyla; Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 1, *Türk Yurdu* 35, Lisan, *Türk Yurdu* 36, Anane ve Kaide, *Türk Yurdu* 39, Cemaat ve Cemiyet, *Türk Yurdu* 41, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, *Türk Yurdu* 46, Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti, *Türk Yurdu* 47, Mefkure, *Türk Yurdu*, Türk Milleti ve Turan, *Türk Yurdu* 62, Millet ve Vatan, *Türk Yurdu* 66

Diğer taraftan, kısa süreceği zannedilen Birinci Dünya Savaşı'nın tahayyül edilemeyen nicel ve nitel boyutlardaki zararları, Osmanlı'nın öncesinde oluşturulmaya çalıştığı milliyetçi ideolojiye dayalı savaş propagandası düzeneğini yaratmasına engel olmuştur.

2.3. Propaganda Yokluğunun Tespiti ve Etkinliğinin Oluşturulması Çabaları

Osmanlı Devletinde öncesinde, kültürel anlamda ayrılrsa da siyasi anlamda Osmanlıcı kalan *Türk Derneği* aydınları, sonradan *Genç Kalemler* ve *Türk Yurdu* yayınlarını çıkaran aydınlar, milli kültür, dil ve edebiyat konularında yazılar kaleme almışlardır. İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde sistemli bir propaganda çabasından, birkaç başarısız istisnai girişim dışında bahsedilemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiği Kasım 1914'den itibaren İttihat ve Terakki Hükümeti liderleri, Triyumvira²⁵ ile aynı siyasi fikirleri paylaşan Türkçü aydınlardan, Halide Edip, 11 Aralık 1914 tarihinde *Tanin*'de yayımladığı "*Halas Muharebesi*" başlıklı makalesinde savaşı şöyle destekler;

[B]u mutlak olacaktı. Fakat belki otuz sene sonra... Bunu ben ta çocukluğumdan beri evvela ırkımın bu kin ve intikam, bu halas ve hayat gününü müphem bir elemle sezmiş, sonra onu kendi senelerimle, fikrimle, kalbimle... yaşıyordum...²⁶

Yine Türkçü düşünürlerden Yusuf Akçura Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaşa milliyetlerinin ve dinlerinin bağımsızlığı ve özgürlüğü için girdiğini savunmuştur.²⁷ Savaşın ilk aylarında, savaşa girilmesinin gerektiğini ve Turan ellerinin kurtuluşunun bu savaşa bağlı olduğu fikri savunulacak fakat bu canlanma belirtisinin arkası, ilerleyen zamanlarda gelmeyecektir. 1916 yılı içerisinde *Türk Yurdu* yayınının yazarları Celal Sahir [Erozan], Hüseyin Cahit [Yalçın] yayımladıkları yazılarda savaş şartları sebebiyle edebi üretimin gerilediğini, milli edebiyat oluşturma çabalarının geleceğe dair ümit vermeye beraber, henüz bir sonuç vermediğini dile getireceklerdir.²⁸ Aynı yılın sonlarına doğru, İttihat ve Terakki üyesi, Ziya Gökalp *Harp Mecmuası*'nda yayımladığı, *Asker ve Şair* isimli şiiri ile şairleri propaganda yapmaya çağıracaktı;

O, orada senin için kanını
Seve seve döker iken ey şair!
Sen ne için ona birkaç anını
Vakf ederek yazmıyorsun bir şiir.²⁹

1917'de *Harp Mecmuası*'nda yayımladığı "*Harp Edebiyatı ve Eski Şairler*" başlıklı makalesinde, Ahmet Refik [Altınay], savaş edebiyatının milletin

²⁵ İttihat ve Terakki cemiyeti önderleri Talat-Enver-Cemal Paşalara verilen ad.

²⁶ Köroğlu; Halide Edip [Adivar], "Halas Muharebesi", *Tanin*, 11 Aralık 1914

²⁷ A.g.e.,48

²⁸ A.g.e. 49-50

²⁹ A.g.e. 52, Ziya Gökalp, "Asker ve Şair", *Harp Mecmuası* Kasım 1916

varlığını korumada verdiği önemin ve kahramanlığın ölçüsü olduğunu, Savaşın tarih kitaplarında kalmaması şiirlerle millete aktarılması gerektiğini savunmuştur.³⁰ Aynı yıl içerisinde de savaş edebiyatı ve propagandaya dair bir üretim olmayacaktır. 1917 yılının ikinci yarısı, *Yeni Mecmua*'nın 5. sayısında çıkan *Hafta Musahabesi* isimli yazı bu yokluğa parmak basar. Yazar, bu yazıda Avrupa'daki yazarların hepsinin sadece cephede değil cephe gerisinde de düşünce ve sanat alanlarında faaliyette olduklarını belirtir;

[Ş]air manzumeleriyle, romancı hikâyeleriyle, temaşa muharrirleri piyesleriyle, ressam fırçasıyla, bestekâr nağmeleriyle milletin heyecanını duyuyor, duyuruyor, elemli kalplere teselli, yorgunlara ümit ve kuvvet, ümitsizlere aşk ve heyecan veriyor.³¹

Yazar, bizde ise bu durumun bütün sanatçı ve şairleri utandıracak bir düzeyde olduğunu söyler, Ona göre bunun nedeni, memleketteki seçkinlerin milli olmayışından kaynaklanmaktadır. 1918 senesi ise artık savaşın kaybedildiğinin habercisi olmuştur ve yazarlar propaganda eksikliğinin tespit etme ve giderme çabalarını bir kenara bırakacaklardır. Bu esnada, 1917 Bolşevik devriminin sonucu savaştan çekilen Rusya ile Mart 1918'de barış antlaşması yapılmıştır. Rusların savaştan çekilmesiyle Türk Ordusunun Azerbaycan'a kadar ilerlemesi, tekrardan Turancı fikirlere yaklaşılmaya sebep olmuştur ve Türkçü aydınlar, Çarlık Rusya'sının yıkılmasına Çanakkale Müdafası'nın yol açtığı fikrini savunmuşlardır. 1918'in ortalarında *Yeni Mecmua* bu fikirleri barındıran bir *Çanakkale Nüsha-yı Fevkaladesi* yayınlıyacaktır.

2.4. Savaş Sırasındaki Propaganda Faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkan Hezimetini ile zirveye çıkan kültürel ve edebi üretim, Birinci Dünya Savaşı'na girildikten sonra giderek azalmıştır. Bu dönemdeki üretim Türkçülük akımı etrafında devlet dışında gelişir. Savaşın manevi ve maddi açıdan ağır koşullarının etkisiyle azalan kültürel ve edebi üretime, sonrasında devlet desteğiyle ivme kazandırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Çanakkale Zaferi ve Bolşevik Devrimi'nin ardından Kafkasya'da sağlanan ilerleme, Ziya Gökalp'ın *Yeni Mecmua*'sı etrafında şekillenecek milliyetçilik anlayışını yansıtan yazıların üretimine ivme kazandırmış, lakin savaşa son verecek Mondros Mütarekesi anlaşmasıyla tüm bu propaganda etkinliği ve edebi üretim son bulmuştur.

Başta Enver Paşa gelmek üzere İttihat ve Terakki mensuplarının savaşın süresi ve sonuçları hususundaki hayalleri ve gerçekdışı algıları, propaganda mekanizmasının oluşmasına engel olmuştur, Diğer taraftan hükümeti kayıtsız

³⁰ Ahmet Refik [Altınay], *Harp Edebiyatı ve Eski Şairler*, Ağustos, 1917 aktaran Köroğlu A.g.e.

53

³¹ Tahir Alangu'nun Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı adlı eserinden aktaran Köroğlu, A.g.e 54.

şartsız desteklemeyen muhalif hiçbir fikrin barındırılmaması, hataların görülmesinin önünü tıkamış ve propaganda üretiminde verimsizlikle sonuçlanmıştır. Savaşın ilk yıllarından başlayan Şubat 1915'e dek devam eden propaganda kısa vadeli ve hedeflenen Turan ve İslam Birliği mefkûresine destek peşindedir. Savaşı tanımlarken sıklıkla kullanılan "istiklal", "kurtuluş" ve "cihat" gibi temalar, savaşın haklılığını kanıtlamaya yönelik çabaların da olduğunu göstermektedir. Köroğlu, Bu dönemle ilgili bilinenlerin, büyük ölçüde dönemin kültürel ve siyasal hayatında söz sahibi olan kişilerin özyaşamöykülerine dayandığını, ya İttihatçı ya da ittihatçı karşıtları olan bu kişilerin eserlerinde olaylara taraflı baktıklarından, gerçekleri nesnel yansıtamadıklarını belirtir.³² Kazım Karabekir anılarında, savaşla ilgili olmadık kehanetlerin baş gösterdiğinden³³, yine, Ali İhsan Sabis, Enver Paşa'nın bu kehanetleri veren kişileri kabul edip methiyelerini dinleyerek akıl dışı propaganda çabalarına yön verdiğine değinmiştir.³⁴

İttihat ve Terakki yönetimi, Sarıkamış Faciası ve Kanal Seferi başarısızlığını sıkı sansürle halktan gizlemeye, hatta yenilgileri zafermiş gibi göstermeye çalışsa da, aynı şey Çanakkale'den başlayan saldırıları için geçerli olmayacak, durumdan haberdar olan Türkçü aydınların ne yapılması gerektiğine karar vermek için toplanmalarına vesile olacaktır. Toplantı İttihatçı ve İttihatçı olmayan aydınlar arasında kavgalara sebep olacak, Turancılıktan rahatsızlık duyan Anadolu Merkezli Türkçü bir anlayışı benimseyen kesim belirlemeye başlayacaktır. Bu dönemde yapılan propaganda girişimlerinden en önemlisi Devlet eliyle gerçekleştirilen Aydınların Çanakkale Gezisi'dir, yazar ve sanatçılardan oluşan on yedi kişi cepheyi ziyaret eder. Hamdullah Suphi, *Çanakkale* adlı yazı dizisinde bu geziyi kapsamlı bir şekilde ele almıştır.³⁵

Aralık 1915'te Devlet eliyle, ordunun e devletın ihtişamını göstermek, cephe ve cephe gerisindeki halka moral vermek amacıyla, görsel propaganda açısından da önem arz eden *Harp Mecmuası* yayınlanmaya başlanacaktır. Cepheden resimler ve hikâyeler içeren derginin ilk sayıları, derginin neden çıktığını belirten, Türk Dünyasının ve İslam Âleminin akıbeti ele alan, İtilaf Devletlerinin oyunlarından bahseden propaganda içerikli yazılara da ev sahipliği yapacaktır. 1916 yılından sonra cephelerdeki kötü durum cephe

³² A.g.e., s.175-176, Söz konusu dönem propaganda faaliyetlerine ışık tutabilecek özyaşamöyküsel eserlerinden, Kazım Karabekir'in *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* adlı çalışması ve Ali İhsan Sabis'in *Birinci Dünya Savaşı Anıları* dönemin siyasi yönetiminin etkinliklerini yansıtan iki örnek çalışmadır. Yine Halide Edip'in *Mor Salkımlı Ev'i* ve Yahya Kemal'in *Siyasi ve Edebi Portreler'i*, savaş döneminde hükümetin ne türden propaganda etkinliğine yöneldiklerini ortaya koyan iki önemli eserdir.

³³ Karabekir, Kazım. *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, Cilt 2. İstanbul: Emre, 1994 [1937].

³⁴ Sabis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*. Vol. I, *Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler, Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı, Harbe Nasıl Sürüklendik?* İstanbul: Nehir, 1991 [1943].

³⁵ Serarslan, Halim. *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995

gerisine de yansır ve edebi üretimin durmasıyla propaganda sorunu dayanılmaz boyutlara ulaşır. Harbiye Nezareti, halkı ve askerleri teşvik ve teşci edici eserler yazdırma ve yazarları destekleme yolunda kampanya yapar. Yusuf Ziya, Cenap Şehabettin ve Rıza Tevfik gibi yazarlar bu kampanya dahilinde kitaplar yazmışlardır. 1917 yılı bu gelişmelerin eşliğinde siyasi Türkçülükten uzak kültürel Türkçülük yönünde eserler vermeye yoğunlaşacak *Yeni Mecmua*'nın oluşumuna tanık olacak, kısa vadeli propaganda amaçlarının yerini uzun vadede milli kimlik inşası alacaktır. Dergide, Refik Halit gibi muhalif bir yazar *Hafta Musahabesi*'ni yazacak, Gökalp ve Yahya Kemal'in yanı sıra Yakup Kadri gibi isimlerde bu dergide yerlerini alacaktır. Derginin propaganda açısından en önemli eseri 1918'de yayınladığı *Çanakkale Nüsha-yı Fevkalâdesi* olmuştur. Bu sayı yetmiş adet, şiir, anı, öykü, tarih, mülakat vb. çalışma içerir. Örneğin Ruşen Eşref'in çeşitli mevkiilerdeki altı subayla yaptığı mülakatlar, savaşa niçin girildiğini ele alan Mehmet Talat'ın *Birkaç Söz* başlıklı önsözü, İsmail Hakkı'nın *Çanakkale Müdafası*'nın önemini vurguladığı *Çanakkale Müdafası Nedir?* başlıklı yazısı, Necmeddin Sadık'ın Kahramanlık Hikâyelerinin önemini vurguladığı *Çanakkale'nin Terbiye Kuvveti* adlı yazısı bu sayıda çıkan yazılara örnektir.

2.5. Kurmaca Dışı Eserlere Genel Bir Bakış

Savaş esnasında edebi üretim iyice gerilemiş, gazeteler ve dergiler sansür nedeniyle yayınlamayacak haber sıkıntısı çekmeye başlamışlardır. Bu sebeple yayın organları mümkün mertebe yönetime muhalif öğeler içermeyen ve edebi niteliği olan yazılara kapılarını açık tutmuşlardır. Bu açıdan makale, anı ve gezi yazıları gibi kurmaca dışı eserlere bakıldığında göze batan üç isim vardır: Falih Rıfkı, Cenap Şehabettin ve Süleyman Nazif. Falih Rıfkı, savaş yılların Suriye Valisi Cemal Paşa'nın sekreterliğini yaparak geçirmiş. Bu vesileyle *Harp Mecmuası* ve *Yeni Mecmua*'da Suriye Cephesi'yle ilgili sıklıkla Türk Askerlerinin kahramanlıklarına yer verdiği yazılar yayınlamıştır. Sonrasında bu yazıları *Ateş ve Güneş*³⁶ adıyla kitaplaştıracaktır. Bu kitapta, Falih Rıfkı, Savaşın kayıplarından, özellikle Suriye Cephesi kaybından sonra perişan düşen halktan söz ederken, Milli kahramanlıkları öne çıkararak halka moral vermeye çalışır. Falih Rıfkı'nın bu eserinde altını çizdiği bir diğer şey ise harbi Hükümetin kaybettiği, halkın ise gösterdiği kahramanlıklarla bu savaşta ayrı bir yerde olduğu fikridir. Bu fikirden hareketle edebiyata katı bir sansür uygulayarak onu yönlendirmeye çalışan hükümeti şu sözlerle suçlar;

[E]debiyatımız, şişireceği yelkenlere inmeyen bir deniz rüzgârı gibi, daima havadan serseri ve yüksek geçiyor. Beyhude ıslığından başka hiçbir tesirini hissetmiyoruz. Şüphesiz burada günah nasirlerimiz şairlerimizin değildir. Bir kalem, tüfek namlusu gibi, istenilen cihete karşı kullanılmaz, gayet hassa bir

³⁶ Atay, Falih Rıfkı. *Ateş ve Güneş*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2008 (İlk Baskı: 1918.)

ibre gibi kendi mukadder cihetini arar, ne tarafa çevirirseniz titreyerek, endişe ederek bu mukadder istikamete yürür...³⁷

Yine harp menkıbeleri yazmak için toplanan bir heyete dâhil olduğunda, bu çabaların savaş edebiyatı üretmeye muktedir olmadığını düşünür ve şöyle der;

Flander'i iki gün adım adım gezdim, ne kendini vatan için feda etmiş Belçika ordusundan, ne cesur Alman ordusundan bir şey tattım... Hâlbuki kim bilir Flander'in ne lezzeti var? Flander'de ne kadar kan ve ne kadar gönül işi var?³⁸

Ateş ve Güneş, Mütareke dönemi sonrasında gelişecek Milli Mücadelenin halka dayanacağını gösteren bir işaret gibidir. Falih Rıfki, Devleti çöküşün eşiğine getiren, Arap cephelerinde hüsrana yol açan İttihatçı hükümeti eleştirmeyi, bu kitabından yola çıkarak yazdığı *Zeytin Dağı*³⁹, na bırakacaktır.

Kurmaca Dışı düzyazı üreten bir diğer yazar, şair Cenap Şehabettin'dir. Savaştan önce yazdığı gezi yazıları çeşitli gazetelerde yayınlanan yazarın, savaş çıktıktan sonra yazdığı ve yine çeşitli yerlerde yayınlanan yazıları *Evrak-ı Eyyam* adıyla kitaplaştırılacaktır.⁴⁰ Yazar, Avrupa'ya bulunduğu seyahatle ve doğrudan savaşla ilgili yazılarını *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlayacak 1917'de kaleme savaş temalı yazıları ise, *Nesr-i Harp*, *Nesr-i Sulh* ve *Tiryaki Sözleri* başlığıyla kitaplaşacaktır. Harp Mecmuası'nda vatanseverlik temalı yazılarıyla beliren, diğer bir kalem ittihatçılara muhalif olan Süleyman Nazif'tir. Yazar, savaş sırasında, savaş temalı yazılarını *Batarya ile Ateş* ve *Asitân-ı Tarihte: Galiçya* adlarıyla iki kitapta toplayacaktır. *Batarya ile Ateş*'te Süleyman Nazif, Türk askerinin savaştaki kahramanları anlatır. Kitapta Çanak-kale Savaşı'na ait menkıbelerinde anlatıldığı kitap Nazif'in şu sözleriyle başlar [I]rkına, vatanına, tarihine ihanet etmiş olan efrât ve akvâmın hiç birisini unutma Türk oğlu. Unutma ve affetme...⁴¹

Yazarın diğer eseri, *Asitân-ı Tarihte: Galiçya*, Ruslarla savaşılan Galiçya'da kahramanlık gösteren subay ve askerlerin kahramanlık öykülerini konu alır ve Ruslarla geçmiştten bugüne süren husumete değinilir.

³⁷ Aktaran, Köroğlu A.g.e., s.338

³⁸ A.g.e., s.339

³⁹ Falih Rıfki, bu kitabında Cemal Paşa'nın Suriye'deki anılarına yer verecek, yazıldığı dönemde İttihatçı yönetimin baskısı olmadığından, olaylara daha eleştirel yaklaşacaktır.

⁴⁰ Savaştan önce yazdığı, *Hac Yolunda*, *Servet-i Fünun*'da, *Suriye Mektupları*, *Sabah*'da, *Afak-ı Irak* ise *Tavsir-i Efkâr*'da yayınlanmıştır. Aktaran, Köroğlu, A.g.e., s.336

⁴¹ Süleyman Nazif. *Batarya ile Ateş ve Tarihin Ydan Hikâyesi*. Sabahaddin Anç, ed.. İstanbul: Tercüman, 1978 [1916].

Sonuç

Bu çalışmanın ilk bölümünde, 1914-1918 yılları arası süren Birinci Dünya Savaşı'nda, sistemli propaganda faaliyetleri ve bu doğrultuda milli entelijensiyasını örgütlemesi bakımından savaşın en etkin taraf olan İngiltere'nin, yazılı ve edebi metinlere yansıdığı şekliyle propaganda faaliyetlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, savaşların et etkin belirleyicilerinden biri haline gelen propaganda için, gelişmiş ekonomik, endüstriyel, toplumsal ve kültürel maddi koşulların gerekliliklerine sahip İngiltere, hedeflenen izler çevreyi etkisi altına almayı başarabilmiştir. İngiltere savaşın aleyhte giden taraflarını ve olumsuz koşulları halkına yansıtmamak adına, askeri sansür gibi katı yöntemler uygulamış, gerektiğinde ise propaganda çabasına zarar veren bu çatlakları yaratan muhalif yazarları, desteklediği yazarlarla susturmayı başarmış, savaş sırasında bu muhaliflerin savaş karşıtı fikirlerinin toplumda destek bulmasının önünü tıkamıştır. Diğer taraftan, yazarlarının yarattıkları, barbar Almanlara karşı yapılan "haklı savaş" olgusu, cephede ve cephe gerisindeki halkı etkisi altına almayı başarabilmiş, sivil ve asker, bütün toplumu savaşın bir parçası haline getirmiştir.

Aynı Dönem, Balkan Savaşı sonrası, Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçi, Türkçü vatanseverlik ajitasyonu yapılmaya devam edilecektir. Halk, İttihat ve Terakki yönetiminin ideologu Ziya Gökalp'ın panturanist milliyetçilik ideolojisi etrafında şekillenen eserlerin vatanseverlik heyecanına maruz bırakılacak ve Osmanlı İmparatorluğu, savaşa bütün Türk topluluklarıyla birleşerek genişlemeyi hedefleyen bir milliyetçi ideolojiyle girecektir. Savaşın 1915-1918 arasında süren döneminde, Panturanist milliyetçilik ve öncelikli önemin Anadolu'ya verilmesini savunan Türkçü milliyetçilik arasındaki anlaşmazlık ortaya çıkacak, bu anlaşmazlığa neden olan fikirler, edebi-kültürel üretim içerisinde, milli kimlik oluşturma ve kısmi propaganda faaliyetlerinin temelini oluşturacaktır. Bununla birlikte savaşın giderek ağırlaşan koşulları ve Enver Paşa hükümetinin etkin bir siyaset izleyememesi, bu propaganda düzeneğinin işlemesine mani olacaktır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen istenen başarıyı vermemekle beraber, devletin propaganda çabaları olacak, mecmualar desteklenecek, yazarlara yüksek meblağlar karşılığı kitaplar yazdırılacak, aydınlar cephede ne olup bittiğini savaş propagandası üretsinler diye cepheye gönderilecektir. Savaşın son yıllarında, kısa vadeli propaganda gereksinimlerine ancak bu şekilde cevap verilecek, uzun vadede ise artık ulusal kimlik oluşturulmasına yönelik çalışmalar önceliği alacaktır.

Sonuç olarak, tarihsel koşullar münasebetiyle ulus-devlet oluşumunu tamamlayamamış ve dağılmanın eşiğinde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun üretmeye çalıştığı edebiyat, bütünsel bir propaganda çabasına nail olamamıştır. Başarılı olamamış bu propaganda çabasının nedenleri, ülkenin çoğu açıdan zayıf durumuna, siyasilerin baskılarına ve entelijensiyanın üretkensizliğine bağlanabilir. Diğer taraftan, savaş yıllarında, ülkenin yazarlarının, üzerine savaş

propagandası içeren eserler inşa edebileceği, kültürel, dilsel ve edebi açıdan milli ve ulusal birliğe sahip bir devlet ideolojisi de henüz oluşmamıştır. Geçte olsa fark edilen bu eksiklik, savaşın, son yıllarında yarattığı psikolojik ve sosyolojik travmanın da etkileriyle, yazarları, uzun vadede ulusal kültürü ve milli benliği geliştirmeye yönelik eserler vermeye itmiştir.

KAYNAKÇA

1. Adams, R. J. Q., "Introduction" in R. J. Q. Adams (der.), *The Great War, 1914-18: Essays on the Military, Political and Social History of the First World War*, Hong Kong: Macmillan, 1990
2. [Adivar], Halide Edip. "Halâs Muharebesi." *Tanin*, 11 Aralık 1914.
3. Aksin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, 2 vols. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1998.
4. Armağanoglu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Ankara: İş Bankası Y., 1984
5. [Atay], Falih Rıfkı. *Ateş ve Güneş*. İstanbul: Halk Kütüphanesi, 1334/1918.
6. Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*, 10. Baskı. İstanbul: Remzi, 1997 [1959].
7. Aydemir, Şevket Süreyya *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*. Cilt. 3 (1914-1922). İstanbul: Remzi Y., 1972.
8. [Baltacıoğlu], İsmail Hakkı. "Çanakkale Müdafaası Nedir?" *Çanakkale [Yeni Mecmua 'nın Özel Sayısında Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler]*, der.. Abdurrahman Güzel., Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 1996.
9. Bennett, Arnold. *Liberty: A Statement of the British Case*, London: Hodder and Stoughton, 1914
10. Bergonzi, Bernard, *Heroes' Twilight: A Study of the Literature of the Great War*, Manchester: Carcanet, 1996
11. Beyatlı, Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.
12. Beyatlı, Yahya Kemal. *Eğil Dağlar: Milli Mücadele Yazıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.
13. Beyatlı, Yahya Kemal. *Siyasî ve Edebî Portreler*. 3. Baskı. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1986.
14. Buitenhuis, Peter. *The Great War of Words: Literature as Propaganda 1914-18 and After*, London: B.T.Batsford Ltd., ,1989
15. Cenap Şehabettin. *Nesr-i Harp, Nesr-i Sulh ve Tiryaki Sözleri*. Dersaadet: Kanaat Kütüphanesi, 1334/1918.
16. Cenap Şehabettin. *Avrupa Mektupları*. İstanbul: Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi, 1335/1919. [S. Özcan San, der.. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996; Z. Uluant, ed. İzmir: Akademi Y., 1997.]
17. Cenap Şehabettin. *Tiryaki Sözleri*. Orhan Köprülü and R. Erben, eds.. İstanbul: Tercüman, 1978.
18. Cenap Şehabettin. *Hac Yolunda*. H. Erdem, der. İstanbul, 1996.
19. Cenap Şehabettin. *Evrâk-ı Eyyam*. Hasan Akay, der.. İstanbul: Timaş Y., 1998 [1915].
20. Cenap Şehabettin. *Âfâk-ı Irak: Kızıldeniz'den Bağdat'a Hatıralar*. Bülent Yorulmaz, der.. İstanbul: Dergâh Y., 2002.
21. Doyle, Sir Arthur Conan, *To Arms!*, London: Hodder and Stoughton Publ., 1918
22. Erişirgil, Mehmet Emin. *Ziya Gökalp: Bir Fikir Adamının Romanı*, Der. Aykut Kazancıgil ve Cem Alpar. 2. baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984 [1951].
23. Hueffer, Ford Madox. *Return to Yesterday: Reminiscences 1894-1914*, London: Gollancs, 1931.
24. Fussell, Paul. *The Great War and Modern Memory*, Oxford: Oxford University Press, 1975.

25. Galsworthy, John. *A Sheaf*, der. William Heinemann Heinemann, California: California University Press, 2007 (1916)
26. Galsworthy, John. *Another Sheaf*, Charleston, SC: Bibliobazaar Publ., 2008 (1916)
27. Hynes, Samuel. *The Great War and English Culture*, London: Bodley Head, 1991.
28. Karabekir, Kazım. *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, Cilt 2. İstanbul: Emre, 1994 [1937].
29. Karakışla, Yavuz Selim. "Balkan Savaşı'nda Yayımlanmış Osmanlı Propaganda Kitabı Kırmızı Siyah Kitap." *Toplumsal Tarih* 104 (Ağustos 2002)
30. Kipling, Rudyard. *France At War*, London: MacMillian Publishing, , 1915
31. Kipling, Rudyard. *The New Army*, New York: Doubleday and Page Publ.
32. Koloğlu, Orhan. *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918: Zafer-i Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul: Boyut, 2000
33. Koroğlu, Erol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918, Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004
34. Masefield, John. *Gallipoli*, London: Heinemann Publ., 1916
35. Mehmet Talat. "Birkaç Söz." In *Çanakkale [Yeni Mecmua'nın Özel Sayısında Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler]*, der. Abdurrahman Güzel Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 1996.
36. Ömer Seyfettin. *Bütün Eserleri: Hikâyeler*. 4 vols. Hülya Argunşah, der.. İstanbul: Dergâh Y., 1999.
37. Ömer Seyfettin. *Bütün Eserleri: Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*. Hülya Argunşah, der.. İstanbul: Dergâh Y., 2000.
38. Ömer Seyfettin. *Bütün Eserleri: Makaleler 1*. Hülya Argunşah, der.. İstanbul: Dergâh Y., 2001.
39. Parker, Sir Gilbert. *What is the matter with England?*, London: Darling, Publ., 1915
40. Parker, Sir Gilbert. *The World in the Crucible: An account of the Origins and Conduct of the Great War*, London: Murray Publ., 1960
41. Sâbis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*. Cilt 1, *Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler, Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı, Harbe Nasıl Sürüklendik?* İstanbul: Nehir Y., 1991 [1943].
42. Serarslan, Halim. *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995
43. Shaw, George Bernard. "Common Sense About the War." *Encyclopædia Britannica*. 2009. *Encyclopædia Britannica Online*. 19 May. 2009.
44. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/128708/Common-Sense-About-the-War>>.
45. Sherry, Vincent. Der. *The Cambridge Companion to Literature of the First World War* New York: Cambridge University Press. 2005.
46. Süleyman Nazif. *Batarya ile Ateş ve Tarihin Yılan Hikâyesi*. Sabahaddin Anç, der.. İstanbul: Tercüman, 1978 [1916].

Summary

PROPAGANDA ACTIVITIES OF BRITAIN AND THE OTTOMAN EMPIRE IN WORLD WAR I: A RESEARCH ON NON-FICTIONAL LITERARY WORKS

Burak YİGHİT

(Bozok University, Turkey)

World War I meant that Britain worked to protect and expand her imperial territories in economic and imperial contexts while it was a total destruction for the Ottoman Empire which was striving to ensure her existence and protecting her borders. Both Empires fought with each other and other Allied-Central Powers at more than one front and, they both lost hundred thousands of their people. The British used systematically organized and co-ordinated official propaganda which was to serve as the individual citizen's and other nations support for and commitment to the just war effort. In the meantime, although the Ottoman Empire had war propaganda bases such as Pan-Turanianism based on uniting all Turkic nations in one state, her propaganda efforts relatively failed due to a number of reasons such as strict censorship, conflicts among powers, and lack of infrastructure.

In this study, how the two nations carried out negative and positive propaganda activities to affect their communities and win allies, and to what extent they managed to do it were researched through the non-fictional literary works written by the two nations' ideologues, writers and literati.

Key Words: World War I, Britain, Ottoman Empire, War Literature, Propaganda